
KRITIKAI SZEMLE

REGÉNYEK, KÉZIRATOK*

Három új jugoszlávai magyar regény kéziratát olvastam. Mindhárom a Forum regénypályázatára érkezett. Először Szathmári Istvánét (*Álmok és életek*) – akinek ez ideig csak néhány rövidebb írását ismertem és az *Új Symposion*nál megjelent füzetét. Az új író felfedezésének reményével olvastam az első oldalakat, majd a későbbieket már a várt fordulat, a regényhez való odafordulás, a kompozíció talpra állítása, az egyhangúságból való kilépés, az emlékezés, az álmok, az „életek” részleteinek összefűzése reményében. Ám csak jól megmunkált részletekkel találkoztam, egy-egy tartalmas képpel valós vagy fiktív helyszínekről, néhány találó nyelvi fordulattal... És szinte ez minden. Mintha túl sok volna az álom ebben a kéziratban, és kevés az élet. Mintha a szerzőt elragadta volna a leírás szenvedélye, és ezért megfeledezett a regényanyag elrendezéséről, a lehetséges kompozíció kimunkálásáról. Az íráshoz volt tartós kedve Szathmári Istvának, és nem a regényíráshoz. Ez viszont két dolog. Ha a regény – éljek a százszor említett közhellyel – a monumentális formátlanság műfaja, a formátlanság mégsem regény, vagy legalábbis nem egészen az, amennyiben valóban formátlanság marad, ha a szálai összegubancolódnak, ha motívumsorai esetlegesekek, ha az életanyaga nem lépi túl az egyszerű megéltség küszöbét a művé alakítás irányába. A szerző kísérlete az álomvilág és az életélmény párhuzamba állítására sajnos csak kuszaságot eredményezett, meg sem közelítve a létezés teljességét. Van ígéret ebben az írásban, főként a szerzőnek az íráshoz való kedvében, de ebben a kéziratban legfeljebb az ígéretet kell és lehet számon tartani.

A szertefoszlott remény után – hogy kéziratolvasási kedvem helyreálljon – a beérkezett, a minden ízében „profi”, az elismert író kéziratát, Végel László *Eckhart gyűrűje, avagy a permanens polgárháború* című regényét olvastam. Már az első oldalak jeleztek, hogy ez egy jól megtervezett írói vállalkozás. Az első mondatokba rejtett archaizáló szándék azonnal jelzi az íróniára, sőt fokozottabb formában a szatírára és szarkazmusra való törekvést. És mindezt a bölcsekedés (az esszéizálás?) hajlama hatja át, de talán legelső sorban a *most*, az *éppen jelen* erkölcsi és politikai dilemmáinak megfogalmazására

* A bírálóbizottság tagjainak jelentése a Forum Könyvkiadó 1989. évi regénypályázatára beérkezett kéziratokról

való rejtettségekben – a regénytér meghatározatlansága, a regényidő múltba vetítése, az ironizálás – is nyilvánvaló írói törekvés. A filozófiai művekből származó parafrázisok, a szándékos „legendásítás”, a gyűrű jelképesítése mind olyan része ennek a vállalkozásnak, ami határozottan a tudatosan alkotó író arcképét állítja az olvasó elé. Ez a sokirányú gazdagsága az *Eckhart gyűrűjének*, a semmit a véletlenre nem bízó írói vállalkozás azonban nem áll össze műalkotássá, s főként azért nem, mert erősebben van benne jelen az elhatározás, mint az írói megmunkálás igénye. Túl sok benne a beszéd, és nagyon kevés az elbeszélés, túl sok a tétel, a nyilatkozat, a szentencia, és nagyon kevés a történet, hősei sincsenek, csak tételek terhet hordozó árnyalakok... Egy erős elhatározás az *Eckhart gyűrűje*, tudatosra metszett írói vállalkozás, keményen célra irányított fegyver, ám nincs tartása, nincs belső kohéziója, se kompozíciója, és végül nyelve sincs. Legfőképpen talán az a baja, hogy nincsenek mondatai a vállalkozáshoz és elhatározáshoz, ezért az ironikus hangvétele, a szatírává fokozott archaizálás fordítva sült el, értelmét veszti. Kár érte, mert ami szándékában volt, megbecsülést érdemel.

S végül Hornyik György kéziratát, a *Morotva* című regényt olvastam, és fellelégeztem: végre egy folyamatosan olvasható, zökkenőmentes mondatokból álló, helyesírásában is tiszta kézirat – oly ritka a mi irodalmunkban. Szinte felüdülés a nehezen követhető *Álmok és életek*, a feleslegesen körülményeskedő *Eckhart gyűrűje* után. De ezt a felüdülést csak a kerek mondatok, a jó helyesírás indokolta. A történet, sajnos, annyira egysíkú és felszínes, hogy alig haladja meg egy töviről hegyire elmondott életrajz kereteit. Még azzal sem, hogy sorra a közelmúltban élő figurák jelennek meg benne, meg olyanok, akikkel mostanában is találkozhatunk. Az apa életrajza, de az ilyen művekre jellemző apa-fiú viszony sokfelé ágazó lehetősége nélkül. Lemaradt ez az életrajz a regénynek nevezett vonatról, ott maradt árván az elhagyatott állomáson, és most nincs mit kezdenie sem önmagával, sem az idejével. Annyi azonban bizonyos, a *Morotva* – így, ahogy van – elolvasható, csakhogy nincsen túl sok ok az elolvasására. Legalábbis olyan okok nincsenek, amilyenek miatt regényt olvasunk. Ezekről az okokról itt most nem is igen kell beszélni.

A bírálóbizottságot a regény pályázat szabályzata arra kötelezi, hogy odaítélje az első díjat.

Megoldhatatlan talány számomra, hogyan lehet az elolvasott három kézirat ismerete alapján betartani ezt a jó szándékú szabályzati kötelezettséget.

BÁNYAI János

*

Az 1989. évi regény pályázatra három kézirat érkezett, melyek között a legjobb indultal sem találunk igazi regényt; nem találunk sem a műfaji, sem az esztétikai, sem a nyelvi elvárások alapján. Mindhárom kézirat jelzett témájával jószerevével csak a regény-lehetőséget mutatja meg, oly erőtlenül, oly reménytelenül, hogy csonkaságuk irodalmunk általános gondjai közül szinte valamennyit jelezni képes.

Hornyik György *Morotva* című kézírata keretbe illesztett történetben mondja el Hodik János életének eseményeit az irodalmunkban egyre nagyobb térhez jutó „életmon-

dás” felszínes és egysíkú ábrázolásával, mindent egybemosó szürkeségével. A témában – s annak kidolgozatlanságában – legalább fél tucat regény veszik el, s minden bizonynal írói indulat kérdése – s persze a mögötte rejlő világlátásé is –, hogy a lineáris szerkezet egyetlen pontján sem mélyül a mű epikus alkotássá. A *Morotva* lehetne családtörténeti, lehetne társadalmi, történelmi s lehetne lélektani regény is, a valóságban azonban nem több színtelen publicisztikánál. Színtelen ábrázolásában és ihletettségében egyaránt. Linearitása, egysíkúsága pedig kizárja a csodavárásnak azt a lehetőségét, amely nélkül irodalmi műalkotás szinte elképzelhetetlen.

Végel László *Eckhart gyűrűje, avagy a permanens polgárháború* című kézírata a forradalom s a forradalomnak szentelt élet titkainak kérdésé veti fel. A témának a legendákból vett gyűrűtörténettel misztikus dimenziót ad, s e misztika rejtett lehetőségeiben finoman hajlik át az iróniába. Ha az író szándékában következetes, s eszközeiben megelégedi az irónia valós lehetőségeit, egyedülállóan szép regényt produkálhatott volna. Ennek híján azonban a kézirat nem több a regényötlet elmesélésénél. Végel László egyfelől jelzi: a forradalom minden kérdése felvonul, élet és halál kérdése tekintetében is, s ez a gondolat társadalmi-történelmi súlyáról tanúskodik, másfelől hősével kimondatja: „apám örökségével nincs mit kezdenem” – ami viszont már a személyes sorskérdések szintjén lélektani mélységet adhatna a regénynek. Kettős veszteségnek tartom, hogy a kézirat a kínálkozó dimenziók közül egyiket sem vállalja. Magát a tényt, hogy „az új világ rabságba, terrorba, diktatúrába taszította hőseit, egyszerűen lehetetlen ennyire szenvtelenül, ekkora közönnyel kimondani, leírni, még akkor is, ha mögötte az ironizáló szándék húzódik meg. A mű akkor lenne regény, ha történetében és nyelvi világában érezhető lenne a torz világ feletti megrendülés. A kéziratból azonban se a világ kuszaságának, sem a megrendült hitnek a jelenléte nem olvasható ki, erőtlensége folytán sehol nem látom a regény *megalkotott világát*.

Szathmári István *Álmok és életek* című kézírata egyetlen nagy monológ, itt-ott lírai színekkel átitatva. A világból csak annyit mutat meg, amit alkalmyszerűen lát vagy érez. Ezért van, hogy az élmény közvetlenségének lesz a szoros függvénye a regényírói teremtmény lendület. Szövegének akkor van íze és zamata, amikor az ismert környezetre reagálva a szerző önmagához is őszinte lesz, ezzel szemben lektúrszerűek azok a részletek, melyek mögött érezhetően a közöny húzódik meg. Szathmári István kéziratában is félbemarad a regény világának öntörvényeire támaszkodó megalkotása, s a szerző gesztusai ugyan őriznek valamit az álmok bizonytalanságából, ezzel szemben nyoma sincs a regényben az életnek, az életeknek. A szerző alkotói módszerében a kisprózáiról reflexeit őrzi, s talán ereje sincs még a nagyobb kompozíció megalkotásához. Műve ezért lesz egyenetlen, ezért lesz helyenként megformálatlan.

Mindhárom kézirat az ötlet eredeti nyersségét őrzi, sem a *Morotva*, sem az *Eckhart gyűrűje*..., sem az *Álmok és életek* írója nem találta meg a kellő eszközöket a hiteles regényvilág megteremtéséhez.

(Eckhart gyűrűje, avagy a permanens polgárháború) Végel László kézirata sok bosszúságot okozott számomra. Főleg azért, mert egyrészt a gyűrűvel való játék szimbolikája igen sokat ígér, s a satirikus szándék is magával ragadó, másrészt pedig a szerkezeti-nyelvi megformálás meghökkentően alacsony színvonalú. Mintha Végel László (mint író) még mindig nem tudná: csak akkor lehet igazi jugoszláv író, ha teljességgel komolyan veszi anyanyelvét, s hányaveti zseniként nem bízza műve végleges kidolgozását zsűritagokra, lektorokra s az elnéző kritikusokra. Ezt most egyáltalán nem teheti meg, hiszen kéziratából csak akkor lehet regény, ha a benne halmozott tudálékosságokat kigyomlálja, s a stílusbukfencet is kijavítja.

Végel kézirata mindenekelőtt a mű valóságának megalkotásával maradt adós. Szereplői hiteltelenek, mert a fantasztikum és az empirikus valóság határán rekedtek. Írónk tehát képtelen volt a fantasztikum eszközeivel meggyőzően bírálni életünket. Módszere sajátos hintázás. Gyakran egészen eltávolodik a valóságtól, mert részben fél attól, amivel felveszi a harcot, részben pedig a képzelete szabadon bocsátását is elengedhetetlennek tartja. De ugyanilyen gyakran vissza is tér, hiszen tőle telhetően a valóságírodalmat, a társadalomkritikát igyekszik szolgálni.

Irodalomkritikánknak is szégyene, hogy Végel László, az ismert író, aki a mai magyar irodalom egészében figyelmet keltő könyvet is írt, ilyen botránnyosan kidolgozatlan „regényt” lők a bírálóbizottság asztalára.

(Morotva) Hornyik György kézirata a maga nemében igen tisztességes alkotás, csak éppen regényként nem mondható értékesnek. S ez akkor is így van, ha e regénypályázatra befutott három kézirat közül egyedül a Morotva c. elégti ki a műfaj formális követelményeit, s ennek köszönhetően bestsellerként olvasható. Regénnyé néhány általános sajátág teszi: a végkifejletből indított cselekmény, a megrajzolt jellemalakulás s ennek külső feltételei, a történelmi-társadalmi idő érzékeltetése. Megszerkesztettsége, olvasmányossága ellenére elsősorban nyelvének szürkesége miatt kelt ellenérzéseket. Ennek megfelelően a regény szellemi horizontja nem lépi túl a publicisztikát. Különben pl. Veres Péternek *A rossz asszony* c. tézisregénye ízesebben találja azt a romlott lehetőséget, amikor a hitvány asszony tönkreteszi a többre hivatott férjet.

A Morotva megoldatlanságának másik oka sajátos naturalizmusában van. Abban a tévhitben, hogy egyenlőségjel tehető az empirikusan, a megtörtént igaz és a művészi igaz közé. Hornyik családi krónikája inkább csak erkölcsi értékkel rendelkezik. Imponáló ugyanis az a bátorság, amely – fittyet hányva a valószínű pletykákra – feltárja egy család belső ellentmondásait. Valószínűleg jobbakk lennének az emberek, ha mindenki gátlástalanul kiszellőztetné a gondosan takargatott családi szennyest. Ez azonban más kérdés. Pályázatunk ugyanis nem magánetikai, hanem műesztétikai verseny.

(Álmok és életek) Szathmári István ígéretes tehetsége prózánknak. Kézirata mégsem tekinthető igazán jól sikerült regénynek, minthogy nem sokkal több önéletrajzi monológnál. A mű jelentős része lírai kábulatban: a múltba való visszaemlékezésben, a valóságosan átélt kalandok leírásában, a riportter megfigyelő beállítottságában került papírra. Egy szerelmi kettős valóságtapasztalata patakként hol gyorsabban, hol pedig szélesebben csordogál az olvasó lelki szemei előtt. Igazi mélység azonban ritkán fedezhető fel ebben az áradásban. A fiatal íróat a szerelmi kettőst óvó bura megakadályozza a létünket csipdeső szelek közvetlenebb érzékelésében. Az időnként feltárt kellemetlenségek

többször magánügyekként hatnak, nincs önmagukon túli jelentőségük, ritkán emelkednek az általános embernek a szintjére.

Hogy Szathmári kézirata a legjobb a pályázatra befutott művek között, az a fiatal írónak rendkívüli nyelvi készségével és asszociatív erejével magyarázható. Oly részleteket is találunk nála, amelyek egészen elbűvölőek. Az áttűnés és a plaszticitás nem egykönnyen szervesíthető egységével remekelnek. E helyeken egészen szuverén a hangulatteremtés és a megidéző erő. A belső és a külső csapongás azonban gyakran elválik egymástól, nem téve lehetővé egységes epikai kompozíció megalkotását. Ún. „nyitott műként” azért nem fogadhatjuk el Szathmári kézirátát, mert e nyitottság inkább a megformálás hiányát jelenti, mint a valóság kihívására folyamatosan adott válaszokat.

VAJDA Gábor

K Ö N Y V E K

(HANG) (VÉTELEK)

Kukorelly Endre: *Én senkivel sem üldögélek*. Pannon Könyvkiadó, Budapest, 1989
 Parti Nagy Lajos: *Szódalovaglás – mintamondatok nulla* –. Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó, Pécs, 1990

A főnti szójáték Kukorelly Endrétől származik, s amellett, hogy költészetének egyik kedvelt eljárását, a szétszedés-összerakás-újraértelmezés folyamatát idézi, egyben e mostani vizsgálódás céljára is utal. Két „hangvétel” vázolására törekszünk két újabb verseskötet nyomán. Mindkét költőt ismerjük korábbi köteteik, antológiáik, publikációik alapján. Van tehát viszonyítási alapunk, s elsősorban ebben az összefüggésben olvassuk a két újabb kiadványt. A szempontok másik körét a tradícióhoz és a jelenkori magyar költészet egyéb irányaihoz való viszony képezi, melyből ki kellene rajzolódnia eredetiségnek, újításnak, értéktermelésnek. Kukorelly Endre és Parti Nagy Lajos esetében nyilvánvaló, mi az, amit a múltból fölvállaltak, a hagyománynak mely rétegét fogadták el, és melyet utasítottak el. Költői magatartásukban, szemléletükben és nyelvformálásukban érintkezési pontokat észlelünk. Jobb szó híján: posztmodern affinitás jellemzi őket, mely meghatározza a nyelvi alakzatok alakításának és deformálásának, a szétbontásnak és az összerakásnak az irányát költészetükben. A nyelvi puzzle-játék, melyet igen változatosan kezelnek, elemeire bontja a grammatikai egységeket, egészen a hangok szintjéig hatol. Jól ismert vessorokból, közhelyekből, közmondásokból, a mindennapi nyelv állandósult, kiürült fordulataiból, szölamaiból, rutinosan alkalmazott frázisaiból építkeznek, torzítják és bővítik a jelentéseket, s ennek az érzékenységnek egyik pontos jelzője, hogy néha csakugyan elegendő egy-egy hang felcserélése, elhagyása vagy szaporítása ahhoz, hogy a régi szó új szemantikai mezőt idézzon fel a befogadói tudatban. A címbeli Kukorelly-ötlet mellett sorolhatnánk a Parti Nagy-féle „deformálásokat”, mint amilyen a *szivhattyúzom*, *mosajognak*, ahol a mosolygás és a sajtás keverésére figyelünk fel. Kukorelly egy helyen saját nevét is átírja, ugyanis „a cukor